

ראש השנה

מלך הכבוד

■ בזאת יתהלל המתהלל

נפתח במשנה ממסכת אבות.

מסכת אבות היא מסכת העוסקת בתיקון המידות, בהקניית תכונות אופי חיוביות ובעיצוב השקפת עולם יהודית על פי התורה. משום כך מפתיעה סדרת השאלות הבאה בפרק רביעי:

”בן זומא אומר: איזהו חכם... איזהו גיבור... איזהו עשיר...” (אבות פרק ד, א)

השאלה מתבקשת: מה הַשְׂיִכוֹת של שאלות אלו לעולם המידות? לעומת זאת, התשובות לשאלות אלו מחזירות אותנו לעולם המידות ותכונות האופי:

”איזהו חכם? הלומד מכל אדם.

איזהו גיבור? הכובש את יצרו.

איזהו עשיר? השמח בחלקו.”

בכל זאת, ניסוח המשנה כפי שהיא מעורר תהייה. האם ההגדרות האלו הן בלעדיות לחכמה, לגבורה ולעושר?

האם אדם הבקי בחכמות ומדעים, איננו חכם?

האם גיבור ואמיץ בשדה הקרב, אינו נכלל בתואר גיבור?

האם אדם עתיר נכסים דניידי ודלא ניידי, איננו עשיר?
תשובה על כך נמצא בספר ירמיהו:

”אַל יִתְהַלֵּל חָכֶם בְּחַכְמָתוֹ וְאַל יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בְּגִבּוֹרָתוֹ אֵל יִתְהַלֵּל עֲשִׂיר
בְּעֲשָׂרוֹ.”
(ירמיהו ט, כב)

כוונתו של ירמיהו הנביא היא להדגיש כי כל הסגולות האלה הם מתנה מאת ה'.
חכמה, גבורה וכישרון מסחר הם כישרונות מולָּדִים. אפשר אמנם לפתח אותם, אך
יסודותיהם קיימים מעת הלידה. יש גם גִּנִּים העוברים בירושה מן ההורים, ואולי
גם עושר משפחתי.

משום כך מלמדנו הנביא, שכל מה שאיננו תוצאה של עבודה עצמית והשקעה
אישית, אין מה להתפאר בו.
הפסוק מסיים ביסוד שאכן אפשר להתפאר בו:

”כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל הַשֶּׁפֶל וַיִּדַע אוֹתִי...”.

להגיע לידיעת ה' זו עבודה עצמית נְטוּ ואין כאן סממנים של תכונות מולדות.
במשנתנו, בא הַתְנָא בן זומא ומלמדנו, שיש גם חכמה, גם גבורה וגם עושר, התלויים
בלעדית בעבודה עצמית של האדם ועל כן הוא רשאי בצדק להתהלל בהם.
נשוב אל המשנה המוזכרת לעיל ונבארה בהתאם:

א. ”איזהו חכם? הלומד מכל אדם, שנאמר: 'מִכָּל מְלַמְדֵי הַשֶּׁפֶלֶתִי' (תהילים קיט,
צט).”

כלומר, הנכונות ללמוד מכל אדם – יש בה ממידת הענווה. אמור מעתה, להגיע
להכרה שבכל אדם יש משהו מיוחד שאין באחרים, זו מדרגה רוחנית שיש בה מן
ההתבטלות והצניעות. התכונה הזאת נרכשת על ידי עבודה עצמית על המידות
ולכן יש מה להתהלל בחכמה מעין זו.

ב. ”איזהו גיבור? הכובש את יצרו, שנאמר: 'טוֹב אֶרְךָ אַפִּים מִגִּבּוֹר וּמִשֵּׁל בְּרוּחוֹ
מִלְכָּד עִיר' (משלי טז, לב).”

יכולת ההתאפקות וריסון הכעס – זו גבורה הנרכשת על ידי הרבה מאוד עבודה
עצמית ואין היא תכונה מולָּדֶת. גם בגבורה כזו אפשר להתהלל.

ג. ”איזהו עשיר? השמח בחלקו, שנאמר: 'יִגִּיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכַל, אֲשֶׁרִיךָ וְטוֹב
לָךְ' (תהילים קכח, ב).”

אדם היודע לראות את הטוב במה שיש לו, בין מעט ובין הרבה, ויודע לשמוח בו – זהו אדם עשיר. אדם זה יכול בצדק להתהלל בעשרו. היכולת הזו להיות שמח בחלקו איננה עוברת בשום גן.

יוצא לפי זה, שהשאלה החוזרת ונשאלת במשנה "איזהו...", מבקשת להביא לידיעתנו שגם במתנות שמים אפשר להטביע חותם בן אנוש.

המשנה שואלת בערך כך: כיצד אנחנו יכולים לַנְפֵס (מלשון נכסים) לעצמנו חלק מן האוצרות שהוענקו לנו על ידי בורא עולם?

התשובה תהיה: על ידי צירוף עבודה עצמית על המידות.

מלך הכבוד

אם אנו סבורים שפיצחנו את המשנה, באה השאלה האחרונה וטופחת על פנינו: "איזהו מכובד? המכבד את הבריות...".

המשנה מסיימת בשאלה שלכאורה איננה קשורה למכנה המשותף של שלושת ההגדרות האמורות לעיל.

האם גם כבוד הוא מתנת שמים כחכמה, גבורה ועושר? זאת ועוד.

הכבוד נתפס אצלנו כמושג שלילי. האם יש בכל זאת נקודת חיוב בכבוד? אם כן, מה היא?

נשיב על השאלה השנייה תחילה.

היסוד החיובי שבכבוד הוא הענקת כבוד ולא נטילת כבוד. משום כך, הנותן כבוד לבני אדם – המכבד את הבריות – הוא הראוי לתואר 'מכובד'.

ההבנה הזאת פותרת לנו שאלה יסודית על פסוק הבא:

"שֵׂאוּ שְׁעָרֵיכֶם וְשִׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וַיָּבֵא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד. מִי הוּא זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד, ה' צְבָאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד סֵלָה".

(תהילים כד, ט-י)

אם כבוד נתפס אצלנו כיסוד שלילי, כיצד אנו מהללים את בורא עולם במושג הזה? ועוד לומר "מלך הכבוד" – שיא הכבוד!?

אולם, אם בהענקת כבוד עסקינן, אין בעולם מי שמעניק כבוד לבני אדם יותר מהקב"ה. האדם הוא פחות מגרגר אבק לעומת כל היקום וקל וחומר כלפי ה'.

בכל זאת, ה' מעניק מחכמתו לבשר ודם וחולק לו כבוד ויקר. עצם הליכת האדם בקומה זקופה, חופש דעה ובחירה, רגש מפותח ושכל בהיר, כל אלו הם ביטוי לכבוד שה' חלק לבשר ודם.

דוד המלך בספר תהילים, מביע זאת באופן מזהיר:

”מֵה אָנוּשׁ כִּי תִזְכְּרֵנוּ וּבֶן אָדָם כִּי תִפְקְדֵנוּ.

וְתַחֲסְרֵהוּ מֵעַט מֵאֵלֵהֶם וְכָבוֹד וְהָדָר תַּעֲטֶרְהוּ. תַּמְשִׁילֵהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדָיָהּ...”.

(תהילים ת, ה-ז)

מכאן, שהביטוי ”מִלְךְ הַכְּבוֹד” פירושו שיא הגדולה והכבוד שה' מעניק לבני אדם. אך עדיין שאלתנו הראשונה קיימת. כיצד מתחברת הצלע הרביעית ”איזהו מכובד?...” לשלוש הצלעות הראשונות שהם: איזהו חכם... גיבור... עשיר..., המפורשות בפסוק אחד?

בנוסף, קשה להבין את הפסוק שהמשנה מביאה כראיה לדבריה:

”איזהו מכובד? המכבד את הבריות. שנאמר: 'כִּי מְכַבְּדֵי אֶכְבֵּד וּבְזֵי יִקְלוּ'.

(שמואל-א ב, ל).”

מן הסתם כוונת המשנה לפרש, שכשם שהמכובד על ידי ה' הוא זה שכיבד את ה', כך המכובד על ידי הבריות הוא זה שכיבד את הבריות. כלומר, אם תכבד אותם הם יכבדו אותך.

הפירוש הזה מתקבל ביחס לבני אדם, אך אינו מתקבל ביחס לבורא עולם. האם הוא צריך שאנחנו נכבד אותו כדי שהוא יכבד אותנו?

■ הערכה

הקשיים האלה מובילים אותנו אל פירוש חדש לגמרי במשנה.

”איזהו חכם?... גיבור?... עשיר?...” -

כלומר, מי הוא 'חכם' ולא רק 'בעל חכמה', מי הוא 'גיבור' ולא רק 'בעל גבורה', מי הוא 'עשיר' ולא רק 'בעל עושר'?

משיבה המשנה: היודע להעריך את החכמה הגבורה והעושר שיש לו - הוא חכם גיבור ועשיר. אולם מי שאינו יודע להעריך אותם, גם אם יהיו אלו מנת חלקו, בעיניו הם יהיו כאין וכאפס.

מי שמוכן ללמוד מכל אדם – כנראה יודע להעריך את החכמה ולכן אין זה משנה ממי הוא קונה אותה.

מי שיכול לרסן את עצמו – כנראה יודע להעריך את גבורתו והוא אינו משתמש בה ללא בקרה ושליטה.

השמח בחלקו – יודע להעריך את מה שיש לו ולכן הוא שמח.

עשיר מופלג שאינו יודע להעריך את עשרו – הרי הוא בעיני עצמו כאביון, התאב להכפיל ולשלש את הונו ללא גבול.

נמשיך את קו החשיבה הזו אל הצלע הרביעית במשנה:

”איזהו מכובד? המכבד את הבריות...”.

הפירוש יהיה כעת: איזהו מכובד באמת, ולא רק זה שנותנים לו כבוד?

המשנה משיבה: המכיר בערך הכבוד שנותנים לו, הוא המכובד באמת. אחרת, הריהו בעיני עצמו חסר כבוד. ”המכבד את הבריות” פירושו – היודע להעריך את הכבוד שהבריות נותנים לו.

מכאן נבוא לפירוש הפסוק המובא כראיה.

הקב”ה אומר: ”כִּי מְכַבְּדֵי אֶכְבְּד וּבְזֵי יִקְלוּ”.

הרי אני הענקתי כבוד עצום לבן אנוש. הנחתי את כתרי על ראשו והכתרתי אותו כנזר הבריא. הענקתי לו צלם אלוקים, דעת ובינה ורצון חופשי מכל כפייה. אם הוא יודע להעריך את מה שקיבל והוא מתנהג בהתאם ואינו יורד לדרגת בהמה, אמשיך ואוסיף להעניק לו כבוד כהנה וכהנה. אך אם הוא מבזה את צלם אלוקים שבקרבו והוא מתנהג כחיה ובהמה, מדוע שאעניק לו מהודי?

נציג שוב את שאלתנו הקודמת.

מדוע חיברה המשנה את הצלע הרביעית הזאת לשלושת הצלעות הראשונות?

נשוב אל הפסוק שציטטנו בראשית המאמר:

”כֹּה אָמַר ה' אֵל יִתְהַלֵּל חֲכָם בְּחַכְמָתוֹ וְאֵל יִתְהַלֵּל הַגִּבּוֹר בְּגִבּוֹרָתוֹ אֵל יִתְהַלֵּל עֲשִׂיר בְּעֲשָׂרוֹ.

כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל, הַשֶּׁפֶל וַיִּדְעֵ אֹתִי...”.

(ירמיהו ט, כב-כג)

הביטוי ”השפל וידע אותי” כולל גם את ההכרה שהחכמה הגבורה והעושר באים מאת ה’.

כלומר, אל יתהלל אדם בחכמתו כיצירתו העצמית, אלא יכיר בערך הכבוד שה' העניק לו מחכמתו.

כך גם בגבורה וכך גם בעושר.

משום כך מוסיפה המשנה את הצלע הרביעית, העוסקת במכובד שמכיר בערך הכבוד שמעניקים לו.

■ השמה בחלקו

הפירוש הזה יפתור קושי נוסף, המתעורר בקריאת המשנה.

”איזהו עשיר? - השמה בחלקו”.

לכאורה, השמה בחלקו אין לו שאיפות גדילה והתפתחות. האם אין ערך להתפתחותו של העולם ושכלולו?

שלמה המלך אמר בחכמתו:

”וְרֵאִיתִי אֲנִי אֶת כָּל עֵמֶל וְאֶת כָּל כְּשָׁרוֹן הַמַּעֲשָׂה כִּי הִיא קִנְיָת אִישׁ מִרְעֵהוּ...”.

(קהלת ד, ד)

תחרות חופשית היא ניצול חיובי של יצר הרע לטובת האנושות כולה. אם כל אדם יסתפק במועט ובמה שיש לו, כיצד יתפתח העולם וישתכלל?

התשובה נעוצה בהבנת הביטוי ”שמה בחלקו”.

באמרה ”חלקו” – מתכוונת המשנה ליכולות, לכישרונות ולתכונות שהעניק הקב”ה לכל אדם. על כל אחד להיות שמח בכוחות הפוטנציאליים שהעניק לו הקב”ה, כדי למלא את שליחותו בעולם. מכאן ואילך, עליו לעשות את המירב והמיטב שהוא יכול – כדי להוציא לפועל את כל הכוחות והכישרונות החבויים בו, עד תומם. לכל אדם מיועדת שליחות בעולם, ועליו להיות שמח בה ולא לקנא בשליחותו של אדם אחר.

סוף סוף הקב”ה צייד כל אחד בכישרונות מתאימים ליעדים שהציב לו, וזה לא נבון ולא חכם לקנא במישהו אחר.

חסד משפט וצדקה

נציג שוב את הפסוק המרכזי במאמרנו:

”כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל הַשְּׂכֵל וַיִּדַע אוֹתִי, כִּי אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאַרְץ, כִּי בֵּאלֹהֵי חִפְצֵי נֶאֱמַר ה'”.
(ירמיהו ט, כג)

ה', שהוא גבוה מעל גבוה ושולט בכל היקום האין סופי בגודלו עד הקוואנטים הקטנטנים ביותר של האטום, מתעניין במשהו.

במה הוא מתעניין? מה הוא מבקש?

הוא מתעניין בחסד, משפט וצדקה בארץ. המילה צדקה כאן, פירושה צדק. כלומר, ה' מבקש לנהוג במידת הדין, שהיא – צדק, וגם לפני משורת הדין, שהיא – חסד. ה' מעוניין מאוד בחסד שבני אדם עושים זה עם זה ובהתרחקות מן העוול על ידי משפט צדק.

ראוי להקביל זאת עם פסוק אחר:

”הֲגִיד לְךָ אָדָם מֶה טוֹב, וּמֶה ה' דּוֹרֵשׁ מִמֶּךָ - כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהִצַּנֵּעַ לְכַת עִם אֶל־הֵיךָ”.
(מיכה ו, ח)

ה' בעצמו עושה חסד ומשפט צדק, והוא מבקש שגם אנחנו נעשה כך. בכל זאת, בבקשה שלו מאתנו יש אלמנט נוסף – ”וְהִצַּנֵּעַ לְכַת עִם אֶל־הֵיךָ”, כלומר מידת ענוה – שלא נהיה יהירים אלא פשוטים.

כאן יש לשאול. ה' מבקש מאתנו שלשה דברים: חסד, משפט צדק וענוה; ואילו על ה' נאמר: ”אֲנִי ה' עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאַרְץ”. היכן הענוה המקבילה שבה נוהג ה'?

התשובה נעוצה בעצם העובדה שה' עוזב את כל היקום האינסופי והוא מתבונן ומתעניין במה שנעשה בכדור הארץ הזעיר הזה. זוהי ענוותנותו וממנה עלינו ללמוד.

הענוה הזו מביאה אותנו לידי כמה תובנות:

1 – ללמוד מכל אדם. 2 – לכבוש את יצרנו. 3 – להיות שמחים בחלקנו. 4 – לכבד כל אדם.

זוהי בדיוק המשנה במסכת אבות שפתחנו בה.

גבורתו וענוותנותו

נוסח התפילה שבו אנחנו מתפללים, נקבע על פי דברי הגמרא במסכת ברכות:

”לעולם יסדר אדם שבחו של הקב”ה ואחר כך יתפלל”. (ברכות לב.)

על פי זה, נוסח התפילה פותח בשלוש ברכות שכולם שבח לה’: הגדול הגיבור והנורא, א-ל עליון, משיב הרוח ומוריד הגשם, מחיה המתים, הא-ל הקדוש...

רק אחר כך באות הבקשות: דעת, תשובה, סליחה, רפואה וכו’.

הכל שואלים: לשם מה צריך ה’ את השבח? מה יוסיף לו מה שאנחנו נאמר? ובכלל, זה גם נשמע כמו חנופה!

התשובה ברורה. השבח האמתי של ה’ הוא, שלמרות גדולתו העצומה והמדהימה – שאי אפשר להתקרב אליה – בכל זאת הוא שומע את תפילתנו ובקשתנו, וזו הענווה.

כלומר, כל כולה של פתיחת התפילה – המפארת ומרוממת את ה’ – היא כדי להודיע, שלמרות כל זאת הוא מקדיש לנו האנשים הקטנים, תשומת לב מלאה. כעת נוכל לגשת לברכות הבאות, שכולן בקשות. התבנית הזו באה ללמדנו, שגם אנחנו צריכים ללכת בדרך ה’, צנועים ושמחים בחלקנו.

את הרעיון הגדול הזה מבטא רבי יוחנן:

”אמר רבי יוחנן: כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש ברוך הוא שם אתה

(מגילה לא.)

מוצא ענוותנותו”.

רבי יוחנן מסב את תשומת לבנו לתופעה, שבכל מקום בתנ”ך שבו יש אזכור גדולת ה’, מיד אחר כך מוזכרת השגחתו על האומללים והשפלים שבבני אדם.

הנה הדוגמא מן התורה:

”הָאֵל־הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׂא פָּנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד, עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוּם

(דברים י, יז)

וְאֶלְמָנָה וְאֶהָב גֵּר לָתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה”.

מן הפסוק הזה נלקח הפתיח של תפילת שמונה עשרה. דווקא הניגודיות העצומה הזאת בין גדולה לבין ההתעניינות בחלש ביותר, היא שיא השיאים של מידת הענווה שממנה ראוי ללמוד.

